

Aydınlanmacılık Nedir?

Kaynakları-Anlamı-Amacı

Dođan Göçmen

Türkçede “Aydınlanma” kavramı, Avrupa tarihinde hem bir dönemi hem de bu döneme damgasını vurmuş olan bir hareketi (“Aydınlanmacı Hareket”)i betimlemek için kullanılmaktadır.

Dünya çapında son çeyrek yüzyılın en çok tartışılan konularındandır Aydınlanmacılık. Onun hakkında çok şey söylendi, çok şey yazıldı. Aydınlanmacılığın ortaya attığı düşünceler ve gerçekleştirmeye çalıştığı toplumsal ve siyasi projeler birçok bakımdan ağır eleştirilere maruz kaldı. Fakat sıkça eleştirilenin ne olduğu tam bilinmeden eleştirildiği görülmektedir. Bu kısa yazı çerçevesinde Aydınlanmacılığın ana düşüncesini betimleyerek konuya (özellikle din ile de olan ilişkisine de) açıklık getirmek istiyorum. Böylece yapılacak muhtemel eleştirilerin daha anlamlı olmasına katkı sunacağımı umuyorum.

Avrupa tarihinde 18. yüzyıla yayılmış bir harekettir Aydınlanmacılık. Bu çağa aynı zamanda “Aydınlanma Çağı” denmektedir. Fakat bu çağın anlamını tam olarak başka bir açıdan da vurgulamak için “Akılın Çağı” da (*Age of Reason*) denmektedir. Fransızcada bazen yerinde olarak “Felsefe Çağı” da denmektedir. Bu ne anlama gelmektedir?

Aydınlanma, kendine ön gelen Rönesans ve Reformasyon hareketlerinin birçok bakımdan devamcısıdır. Rönesans ve Reformasyon’da gizli kalan birçok düşünce, Aydınlanmada açıkça ifadesini bulmuş, hatta siyasi bir projeye dönüştürülmüştür. Ama aynı zamanda bu hareketlerin amaçlarını hem daha derinleştirmiştir hem de ortaya attıkları birçok soruyu 18. yüzyılın bakış açısına göre yeniden formüle etmiştir.

Rönesans kavramı 19. yüzyıldan beri hem “yeniden doğuş” hem de “yeniden keşfetmek” anlamında kullanılmaktadır. Klasik tanımı ile belirtecek olursak, Rönesans, doğanın ve insanın yeniden keşfedilmesi demektir. Bununla kastedilen nedir? Rönesans’ın başlangıcı sayılan 15. yüzyıla kadar insanlar, geçmişlerini ve geleceklerini gökyüzünde bir yerlerde olduğunu tahmin ettikleri bir tanrı üzerinden anlamaya ve tanımlamaya çalışırken; deyim yerindeyse bu arayış üzerinden dünyada varoluşlarına bir anlam vermeyi denerken; Rönesans ile insan bu çabasına yeni bir yön vermiştir; bunu, iç ve dış gözünü doğaya ve kendisine çevirerek, yani hem doğayı ve doğa yasalarını hem de kendini keşfederek yapmaya başlamıştır.

Doğanın ve insanın yeniden keşfedilmesinden önce insan, Ortaçağ’da yüzyıllar boyunca gökyüzünde bulutların üstünde, gökyüzünün bilmem kaçınıcı katında bir yerlerde düşünüp tasarladığı güçlerden hareketle kendi varlığına bir anlam vermeye, kendisine orada bir gelecek kurmaya çalışırken; bu, Rönesans ile tamamıyla değişmiştir. Bunun tarihsel önemi, ne kadar vurgulansa azdır. İnsanlık

tarihinde insan kendini ilk defa kendi kaderinin yaratıcısı, kendini kendi yaşamının faal öznesi, üzerinde yaşadığı gezegenin sorunlarının idarecisi olarak kavramaya başlamıştır. Bu arayışı kuramsal olarak temellendirmek için eski “Antik Yunan” kaynaklara yeniden dönülmüştür. Rönesans bu bakımdan da bir yeniden keşfedistir. Bu yeniden keşfedişler, insanın nihayet “karanlık çağlar”dan çıkışını müjdelemektedir. İşte bu bağlamda insanın/insanlığın yeniden doğuşundan bahsedilir haklı olarak.

Rönesans ile birlikte insanın araştırmasının, düşünmesinin merkezine insanın ve doğanın kendisi gelip oturmuştur. Bu nedenle uluslararası kavramlar dağarcığına “Rönesans İnsanı” kavramı dâhil olmuştur. İnsan bundan böyle kendi kaderini kendi eline almak istemektedir. Etkin bir insandır Rönesans insanı. Kendisini çok yönlü geliştirmek istemektedir. Evrensel bir insan olmak istemektedir bütün yetenek ve yetileriyle. Doğal ve toplumsal olguları gözleyerek, deneyerek, araştırarak bizzat kendisi açıklamak istemektedir. Doğayı kendi gereksinim ve isteklerine göre değiştirmek ve doğal güçlere hükmetmek istemektedir.

Rönesans’ın düşünsel tutumuna (“ruh haline”) genellikle “Hümanizm” denmektedir. Hümanizm, kısaca, bilimsel araştırmalarda, felsefede ve kelimenin en geniş anlamı ile toplumsal pratikte, Ortaçağ insanını meşgul etmiş olan tanrının varlığına ve özelliklerine dair teolojik sorunlar ve konuların yerine “insan değerlerini ve sorunlarını” merkeze almak demektir. Bu ifade, Rönesans’da hem insanın merkeze alınmasından hem de kim olursa olsun insana karşı insancıl davranma gereğini temellendirmeyi amaçladığı için kullanılmıştır.

Hümanizm Latince kökenli bir kavramdır. Roma’da kölelere, kadınlara, çocuklara, yabancılara ve “düşman” olarak tanımlanan herkese karşı son derece ağır yasalar hüküm sürmekteydi. Halkın yönetici üst sınıflar karşısında herhangi bir hakkı yoktu. Tersine yasalar üst sınıfların halk üzerinde mutlak tahakkümünü teyit ve garanti etmek için düzenlenmişti. Bu yasaları bütün sıklığıyla uygulayan üst sınıf mensupları, “adil” olabilirdi; fakat “insancıl” değil. Fakat bu yasaları doğru bulmayıp onların sınırlarının dışına çıkıp adı geçen gruplardan insanlara karşı insanca/insancıl davrananlara *humanus* denirdi. İnsancıl olarak tanımlanmak için sözde insancıl olmak yetmiyordu. Söz konusu kişinin özel ve kamusal hayatının her alanında tutarlı bir şekilde *humanus* olduğunu kanıtlaması gerekirdi. Kısacası sadece sözde ve savda değil, aynı zamanda edimde de *insancıl* olmak zorundaydı. Bildiğimiz hümanizm kavramının kökeninde yatan budur ve Romalılar arasında bu insancıl duruş ve davranış biçiminin ortaya çıkmasında, Yunan dünya bilgeliğinin (“Antik Yunan Felsefesi”nin) alımlanması, başat bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle Hümanizmin kökeninde felsefe ve felsefi duruş vardır.

Hümanizm, özgürlükçü bir düşünüş tarzıdır ve bu özelliğiyle Reformasyon hareketini doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan Reformasyon’un düşünsel önderlerinden sayılan Roterdamlı Erasmus aynı zamanda en büyük hümanistlerdendir. Reformasyon, Rönesans hümanizmine, yani insanın doğa karşısında ve toplum içinde özgürlük arayışına, inanç ve vicdan özgürlüğü düşüncesini eklemiştir. Böylelikle Reformasyon, vicdan özgürlüğü talebini insanlığın gündemine taşıyarak Rönesans’ın özgürlük arayışına yepyeni bir boyut ve derinlik kazandırmıştır. Reformasyon, insanlık tarihinde ilk

defa, insanın “iç özgürlüğünü” de (duygu, düşün ve inanç dünyasının özgürlüğünü de) özgürlük kavrama dâhil ederek, ona bütünlüklü bir anlam kazandırmıştır.

İşte sadece Avrupa tarihi açısından değil, aynı zamanda insanlık tarihi açısından da son derece önemli olan Aydınlanmacılık, bu 3 yüz yıllık Rönesans ve Reformasyon olarak adlandırılan toplumsal yenilenme hareketinin doruk noktasıdır bir yerde. Yukarıda tarihsel olarak oluşmuş olan kapsamlı özgürlük arayışı, yani bir tür olarak insanın doğada, iç dünyası ve dış ilişkileriyle birey olarak toplumda Aydınlanma hareketinin temel belirleyicidir. Fakat insanın özgürlük arayışında aynı zamanda yepyeni bir evredir de Aydınlanma.

İnsanın bir tür olarak doğada ve insanların birer birey olarak toplumda gerçekten özgür olabilmesi ve gerçekten özgür olup olmadığını bilebilmesi için, korkmadan ve çekinmeden kendi aklını kullanabilmesi gerekmektedir. Aydınlanma Çağına bu nedenle aynı zamanda “Aklın Çağı” denmektedir. Bu çağda her şey, aklın yargısı önünde insanın özgür yaşaması için gerekli olduğunu kanıtlamak ve böylelikle varlığını gerekçelendirmesi gerekmektedir. Bunu yapamayan hiçbir şey varolmayı hak etmemektedir Aydınlanmacı bakış açısından.

Aklın bu kapsamlı ve temellendirici talebi, doğal olarak aynı iddia ile ortaya çıkmış olan din ile çatışmaktadır. Bu bakımdan Aydınlanmacılık aynı zamanda “aklın gücünü imana yöneltmesi” olarak tanımlamak mümkündür. Akıl, gücünü imana yöneltirken hem akıl ile imanın ilişkisini hem de toplumsal yaşamda her ikisinin de rolünü yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır.

Aydınlanmacılık, akli temel aldığı için, doğal olarak hem doğanın araştırılması ve açıklanmasında, hem de başka bütün toplumsal ilişkilerin bilimsel bilginin ışığında her şeyin akla dayalı yeniden düzenlenmesini istemektedir. Başka bir deyişle Aydınlanmacılık imanın yerine akli tesis etmek istemektedir. Aydınlanmacılığa göre akıl, toplumsal ve bireysel özgürlüğü sağlayacak ve garanti edecek tek kurumdur. İnanç özgürlüğünü de.

Peki, bu durumda din ne olacaktır, toplumsal yaşamda imanın rolü yeniden nasıl tanımlanacaktır? Aydınlanmaya göre bütün toplumsal ilişkilerin ve kurumların temelini elbette aklın ilkeleri oluşturmalıdır. Buna karşın din, iman ve inanç, inanmak ya da inanmamak, inananın neye inanacağı sorusu bireysel tercihe bırakılmalıdır. Yani diğer bir deyişle din, iman ve inanç işleri vicdan ve düşünce özgürlüğü temelinde bireylerin kendi yargısına bırakılmalıdır. Hiçbir toplumsal kurum bunu belirlemeyi kendisine vazife bilmemelidir. Aydınlanmacı projeye göre inanç özgürlüğü ancak bu temelde gerçekleşebilir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması talebinin altında yatan düşünce budur. Aydınlanmacı harekete göre hem inananın hem de inanmayanın ve inananların farklı farklı şeylere inanma özgürlüğünü ancak akıl garanti edebilir.

Bugün insanlık düzeyinde özgürlük arayışının içinde ve temelinde hala bu Aydınlanmacı projenin gerçekleştirilme sorunu vardır. Sosyalizm projesi bu özgürlük arayışını, işçi sınıfı ve emekçi güçlerin ve ezilen halkların özgürlük projesiyle birleştirebildiği oranda özgürlük arayışı içinde olan toplumun diğer kesimleri için de cazibesi aratacaktır.